

Др Драган М. Мићровић, редовни професор
Универзитет у Београду
Правни факултет у Београду
draganm@ius.bg.ac.rs

Др Гордана Р. Вукадиновић, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
G.Vukadinovic@pf.uns.ac.rs

ОБЛАСТ ПРАВА И МОРАЛА*

Сажетак: *Право и морал нису исте, већ сродне појаве. Њихове везе објашњавају бројна учења која се могу свести на три карактеристична: учења која потпуно раздвајају право од морала, учења која постојећују право и морал и учења која повезују право и морал. Ова последња су најприхватљивија јер се признаје да је реч о појавама које се делимично укрштају због карактеристичних сличности упркос истовременом постојању карактеристичних разлика. Захваљујући том укрштању, право и морал сиварају три области: чисто правну, чисто моралну и мешовиту (правно-моралну или морално-правну).*

Укрштање, преливање и срастање правних и моралних норми показује да се заједничка област распрострањавања права и морала може постојати у ширем и ужем смислу – у ширем смислу, када се односи на све правне норме и све хетерономне моралне норме, а у ужем смислу, када се односи само на правне норме које подржавају хетерономне моралне норме и хетерономне моралне норме које подржавају правне норме. Ово уже значење правности морала је прихватљивије, јер изван њега постоје чисто правне норме које су морално неутралне (нпр., техничке правне норме и стандарди) и чисто моралне норме које су правно низвршне (нпр., односи љубави, пријатељства, друштва, поштовања итд.) или које право забрањује.

Кључне речи: *Право. – Морал. – Моралност права. – Правност морала.*

* Овај коауторски чланак је саставни део истраживачког рада у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Новом Саду под називом „Правна традиција и нови правни изазови“ за 2017. годину.

На потребу постојања нужне везе права и морала у другој половини XX века пажњу најшире научне правничке јавности успешно је привукао Лон Фулер (*Lon Fuller*) својим делом – *Моралности њрава (Morality of Law)*.¹ За разлику од Фулеровог учења које изнова обнавља интересовање за нужну везу и делимично срастање права са моралом, о заједничкој области права и морала (*њравности морала*) може се говорити тек од тренутка настанка права, а не морала, а то нису исти тренуци. Будући другачија тема од моралности права, веза права и морала односи се (нпр.) на утврђивања првенства у погледу настанка: ко је старији и ко има предност – моралне или правне норме, а затим: које су правне норме моралне, како моралне норме постају правне, како правне норме постају моралне без губљења своје правности, када правне норме подржавају моралне и моралне норме правне и бројна друга.²

Схватањима о постојању нужне везе права и морала заједничко је да морал сматрају генеричким човековим својством. Будући да је настанак морала суштински повезан са настанком модерног човека (*homo sapiens sapiens*), то је очигледно да су прво морале да настану моралне норме. Оне су најстарије и такоређи првобитне у односу на све друге.

С друге стране, развој модерног и позитивистички изграђиваног друштва већ скоро два и по века налаже доследно раздвајање права од морала. Када би то раздвајање у целости било могуће извести, тада би било могуће устврдити не само да је право одвојено од морала већ и да је неморално, а тиме и „не-људско“. Срећом, право не може да занемари вредност морала и његових заповести. Само, неке моралне норме се потпуно утапају у право, тј. кодификују се; неке у исто време задржавају својство моралних и правних норми у промеливом равнотежном односу; док неке норме остају и даље само моралне, па као такве, могу да буду у сукобу са правним и другим друштвеним нормама. Таква различитост дозвољава да се још једном размотри заједничка област права и морала.

¹ Вид. Лон Фулер, *Моралности њрава*, Београд 2001; Драган Митровић, „Моралност која право чини могућним“, предговор српском издању књиге Лона Л. Фулера *Моралности њрава*, Београд 2001, 7–14; „Правно учење Лона Фулера о моралности права у светлу његових противника и бранилаца“, реферат на српском и енглеском језику (*Lon Fuller's Legal Philosophy on the Morality of Law in View of His Opponents and Advocates*), међународни скуп: *Америчка јуриспруденција XX века (American Jurisprudence of the 20th Century)*, Сремски Карловци, 31. март – 2. април 2006, 141–149. Вид. Радивој Степанов, Гордана Вукадиновић, *Правна мисао XX века*, Петроварадин 2000, 67-77.

² Вид. Марко Трајковић, *Ењичка димензија њрава – њравноњоријски асњекњ*, док. рад, Нови Сад 2008.

1. ГЛАВНА УЧЕЊА И КАРАКТЕРИСТИЧНА СХВАТАЊА О ВЕЗИ ПРАВА И МОРАЛА

Многи филозофи су јасно указивали на морал као човеково генеричко својство. Према њима, морал је усађен у само човеково биће чином рођења, а можда и зачећа. Људска бића лишена осећаја за моралност припадају зоолошком свету, а не хуманоидном. Будући да су само биолошки саздана као људска бића, данас се у медицинском речнику једноставно називају – психопате.³ Такође, ако је тачно да је осећај за морал човеково генеричко обележје, тада се може закључити како се без морала уопште не може људски живети. Може се живети без права, али није могуће живети без морала. У односу на морал, све друге врсте норми представљају касније створене људске конвенције. Само је морал прародитељски изворан.

Под налетом научног и правног позитивизма, као што је поменуто, појавила су се схватања која раздвајају морал од права (од Хуга Гроцијуса */Hugo Grotius/*, Томаса Хобса */Thomas Hobbes/* и Имануела Канта */Immanuel Kant/* до Џона Остина */John Austin/*, Ханса Келзена */Hans Kelsen/*, Херберта Харта */Herbert Hart/* и Ричарда Поснера */Richard Posner/*). Карактеристично је Остиново а делом и Хартово раздвајање права од морала. Према Остину, убеђеном позитивисти, право обавезује и када се крше морална правила; и обратно, оно што је морално исправно не мора бити правно обавезно.⁴ Према Харту, умереном позитивисти, поставка о појмовној одвојености морала од права може се ублажити. Он дозвољава конвенцију по којој је услов важења неког стандарда његова морална вредност јер су правна правила понекад обавезујућа за судије управо због њихове моралне вредности.⁵

Приказана схватања су сасвим супротна старијим, чисто етички надахнутим учењима која поистовећују морал са правом (као што је био случај у антици са учењима Платона и Аристотела или у средњем веку са учењима Аурелија Августина */Aurelius Augustinus/* и Томе Аквинског */Thomasius Aquitanus/*). Такво поистовећивање права и морала, када би оно заиста било могуће, и данас би требало да се сматра пожељним циљем.

Да је реч о пожељном циљу, у XIX веку показују етичко-културалистичке теорије, настале као резултат рационалног објашњења објективно постојеће идеје „умне државе“ (И. Кант, Јохан Готлиб Фихте */Johann Gottlieb Fichte/*, Фридрих Шелинг */Friedrich Wilhelm Joseph Schelling/*). Биле су усмерене ка истраживању исправне или најисправније државе коју одређују као „највишу личност“, „остварени морал и слободу“ или „градитеља културе“

³ Анжеј Лобачевски, *Полијичка ѿнерологија. Научна студија о ѿприроди зла ѿприлагођеног за ѿолијичке сврхе*, Београд 2011.

⁴ John Austin, *The Province of Jurisprudence Determined*, London 1954, 17.

⁵ Херберт Харт, *Појам ѿправа*, Подгорица – Цетиње, 1996 (Београд 2014), 169.

(Самјуел Пуфендорф /*Samuel von Puffendorf*/, Георг В. Ф. Хегел /*Georg Wilhelm Fridrich Hegel*/, Лоренц фон Штајн /*Lorenz von Stein*/, Јозеф Биндер /*Joseph Binder*/, Јозеф Колер /*Joseph Kohler*/ и други).⁶ Одјек тог настојања у XX веку препознаје се у учењу Ђорђа Дел Векио (*Giorgio Del Vecchio*), који сматра да се право не може одвојити од морала јер изнад позитивног права постоји „виши морал“ и „више право“⁷ или у учењу Роналда Дворкина (*Ronald Dworkin*), по коме свако правно правило мора да располаже својом моралном димензијом.⁸ То је разлог зашто се Дел Векијево или Дворкиново учење сматра нормативним (због превласти моралних вредности), за разлику од Келзеновог и Хартовог учења које се сматра дескриптивним (због превласти вредности чињеница).

Данас је преовладало треће, уравнотежено схватање. Према њему, право представља „етички минимум“ (Георг Јелинек /*Georg Jellinek*/) у смислу да моралне норме неопходне за одржавање друштва постају правне. Тај минимум морала у праву сачињава „скуп свих моралних захтева, чије је поштовање у једном датом периоду развоја неопходно потребно“.⁹ Будући да се право и морал делом „допуњавају“, а делом „одбијају“ једно од другог (Артур Кауфман /*Arthur Kaufmann*/),¹⁰ исправним се сматра право које садржи барем „минимум моралности“ (Ј. Фулер).¹¹ Ово треће становиште потврђује правна пракса, која и те како води рачуна о томе да ли је нека правна норма супротна моралној, односно да ли је тумачење правне норме сагласно са јавним моралом.¹² Произилази да „Морал више не лебди изнад права... он улази у позитивно право а да се у њему не раствара“ (Јирген Хабермас /*Jürgen Habermas*/).¹³

2. МОРАЛНЕ, ДРУШТВЕНЕ И ПРАВНЕ НОРМЕ

Можда је на овом месту најбоље прво укратко представити моралне норме, а затим њихове везе са другим друштвеним нормама које стварају тзв. дифузне људске заједнице у којима не постоје специјализовани органи, а затим и са нормама које стварају друштвене организације у којима постоје специјализовани органи.

⁶ Вид. Георг В. Ф. Хегел, *Правни и политички системи*, Београд 1981; *Основне црте филозофије права*, Београд 1989; Joseph Kohler, *Lebruch des Rechtsphilosophie*, 1903; Joseph Binder, *Philosophie des Rechts*, 1925; L. von Stein, *Die Verwaltungslehre*, I–II, Stuttgart (1869) 1962.

⁷ Ђорђо Дел Векио, *Право, правда и држава*, Београд 1999, 51 и даље.

⁸ Вид. Роналд Дворкин, *Царство права*, Београд 2003.

⁹ Georg Jellinek, *System der subjektiven öffentlichen Rechte*, Freiburg im Breisgau 1887, 38.

¹⁰ Артур Кауфман, *Право и разумевање права*, Београд – Ваљево 1998, 176–179.

¹¹ Ј. Фулер, 49 и даље, 114–136.

¹² Phill Harris, *An Introduction to Law*, Cambridge 2007, 18 и даље.

¹³ Jürgen Habermas, *Kako je moguća legitimnost putem legalnosti*, Zagreb 1987, 140. Вид. J. Habermas, *Law and Morality*, Harvard 1986. Вид. Гордана Вукадиновић, „Савремена школа природног права“, *Правни живот* 12/2012, 607-617.

У најважније дифузне друштвене норме спадају морал, обичај и традиција.

Морал (од лат. *moralis* – моралан) представља посебну врсту друштвених норми, која је изворно потпуно аутономна. То важи само за лични морал, а не и за друштвени који је хетерономан као и све друге друштвене норме. На пример, моралне су све норме које налажу поштење и истинољубивост. Будући да је човеково генеричко својство да је морално биће, насупротив моралним наказама, осећајем за моралност натопљени су сви човекови поступци и све човекове творевине. Невоља је што нису натопљени истим садржајем или барем не у истој мери.

За разлику од морала, обичај (од лат. *mores*, у смислу обичаја, карактера, нарави, понашања) представља друштвену норму која настаје самостално, мање-више спонтано, дуготрајним понављањем истог понашања у истим или сличним ситуацијама, тако да се код људи ствара свест о његовој обавезности. На пример, норме које налажу да млађе особе поздрављају старије представљају обичајне норме. То није случај са навиком, која личи на обичај и може да буде подлога за образовање обичајне норме: кршење обичаја сматра се огрешењем о друштвену норму, а кршење навике одступањем од уобичајеног понашања. У првом случају реч је о деформацији у понашању којим се крши друштвено правило, а у другом о аберацији у понашању без кршења друштвеног правила.¹⁴

И традиција (од лат. *traditio* – предање, у смислу раширености и прихваћености у народу) такође игра важну улогу у праву, јер се већина друштвених и правних норми преноси из старих или најстаријих права у савремено право преко сачуване традиције. На пример, норме које налажу прославу породичног празника представљају норме које припадају традицији (традицијске норме). Треба додати да се традиција налази на средокраћи између обичаја и навике, због чега располаже већим степеном обавезности од навике. Сачињавају је друштвене норме које је обично веома тешко разликовати од старих или древних обичајних норми. Готово једина поуздана разлика између традиције и таквих древних обичајних норми постоји у погледу степена њихове обавезности који у случају традиције није већи или је слабији од обавезности древних обичајних норми. У европском континенталном праву значајну улогу има римска правна традиција, која се препознаје у различитим правним изрекама и начелима која се користе за тумачење правних норми или попуњавање правних празнина. „Жива снага традиције је најочигледнија када се једна правна установа одржава само захваљујући нормама традиције, јер налаже одређено понашање иако за њега није могуће наћи некакав рационалан правни основ у савременом друштву. Традиција је данас особито

¹⁴ Д. Митровић, *Увод у право*, Београд 2016, 162 и даље.

јака у гранама наследног и породичног права (нпр., наслеђивање врло далеких сродника често нема никакав основ у савременим правима, али има у традицији). Традицијске норме понекад постају обичајне или чак правне. У Енглеској се и данас сматра да неке норме које припадају традицији имају уставни карактер. Традиција показује да је право стара културна творевина¹⁵.

Другу главну врсту друштвених прописа чине норме друштвених организација. Реч је о нормама које стварају и примењују специјализовани органи. На пример, норме које налажу тачан долазак на посао, вршење тачно одређених врста послова на тачно одређен начин за неку организацију итд., представљају норме друштвених организација. Оне сачињавају бројне унутрашње друштвене прописе којима се уређују положај запослених, техничка организација рада, начин обављања конкретне делатности итд. Када држава почне да примењује санкцију за кршење таквих друштвених прописа, они постају правни прописи.¹⁶

Најзад, трећу главну врсту друштвених прописа сачињавају норме које примењује држава. На пример, када норме захтевају да се вози десном страном, да се плати одређени износ пореза или да се за путовање у иностранство располаже визираним пасошем, такве норме не представљају друштвене већ правне прописе.¹⁷

Када се упореде друштвене (моралне, обичајне и традицијске) са правним нормама, може се запазити неколико важних разлика.

Пре свега, друштвене норме се разликују од правних према степену своје формализованости. Док за обичајне, традицијске и моралне норме често није могуће тачно утврдити субјекте обавеза и овлашћења, дотле је то релативно лако учинити за правне норме. Формализованост као мерило показује да су правне норме институционализоване од тренутка свог стварања до тренутка своје примене, док то најчешће није или не мора да буде случај са обичајним, традицијским или моралним нормама које то својство обично стичу касније или никад.

Такође, код обичајних, традицијских и моралних норми није развијена посебна хијерархијска лествица, нити је посебним механизмима обезбеђена њихова кохерентност, потпуност и одређеност, као што је случај са правним нормама.

Разлика постоји и у погледу санкције, јер субјекти код обичајних, традицијских и моралних норми немају обавезу да примене санкцију, већ само „право да је примене“, што управо није случај са правним нормама код којих је примена санкције правна обавеза надлежног органа.

¹⁵ *Ibid.*, 163.

¹⁶ *Id.*

¹⁷ *Id.*, 164.

Најзад, док се важење обичајних, традицијских и моралних норми заснива на вероватноћи примене психичке казне против прекршиоца, важење правних норми заснива се на вероватноћи примене физичке принуде према прекршиоцу. То показује да су правне норме непосредно везане за организацију државне власти, док то не мора да буде случај са друштвеним обичајима, традицијом, моралним нормама или нормама друштвених организација.¹⁸

3. УТВРЂИВАЊЕ РАЗЛИКА И СЛИЧНОСТИ ИЗМЕЂУ МОРАЛНИХ И ПРАВНИХ НОРМИ

Када се се упореде само правни и морални прописи, тј. правне и моралне норме, такође се може запазити неколико важних разлика. Оне налажу додатно разматрање односа права и морала.

Пре свега, морал или осећај за моралност представља генеричко човеково својство, као што је наговештено. Реч је о изворном осећају за људскост који је урођен људским јединкама. Са правом то није случај. Оно је проистекло из нужности одржавања заједничког живота људских јединки, њиховог саживота. Реч је о стеченом осећају за друштвеност који намеће цивилизованост. Као такав, морал је најстарија врста норми, настала кад и људска бића, док то није случај са правом које је настало касније, и то не одмах, већ након других, старијих друштвених норми, а пре свих обичаја и традиције. Очигледно, прве норме су биле моралне, што значи да је првобитно право настало преузимањем моралних, а затим традицијских и обичајних норми, па тек затим норми друштвених организација.

Из те две суштинске разлике, нужно, произилазе друге разлике између права и морала.

Пре свега, правило је да су све правне норме обавезније за односне субјекте када су подржане моралним нормама.

Такође, моралне норме увек имају једнострану, а правне норме увек двострану карактер.

И природа морала је једноставнија од природе правне норме, која је сложенија: морал је само императивна појава, а право у исто време императивно-атрибутивна појава (од латинских речи *imperio* – заповедати, прописивати, налагати и *atribuo* – поделити, дозначити).

Морал се изражава једноставном формулом *do fas* („дај да учиниш људима“), док за право постоје сложеније формуле: *do ut des* („дајем да ми даш“), *facio ut facias* („чиним да ми учиниш“) или *do ut facias, facio ut des* („дајем да ми учиниш, чиниш да би ми дао“).

¹⁸ Вид. Д. Митровић, *Теорија државе и њу права*, Београд 2010, 369–373; Гордана Вукадиновић, *Теорија државе и њу права II*, Нови Сад 2007, 80, 97–100.

За постојање морала није нужно постојање других људи. Човек има моралне обавезе и према самом себи, а не само према другима, као што је случај са правом. Морал може да буде лични и друштвени, док право може да буде само друштвено.

Морал обухвата све спољашње и унутрашње акте. Моралној норми одговарају, или не, сви свесни и слободни акти, жеље или мисли преточени у унутрашње акте, док право обухвата само спољашње, друштвене акте који су једнаки актима других људи према нама.

Најзад, док је за неки неморалан акт првенствено надлежан унутрашњи суд савести, за неки незаконит правни акт првенствено је надлежан спољашњи формални суд са његовим спољашњим казнама којима се поново успоставља деликтом нарушена равнотежа.¹⁹

Поред јасних разлика, постоје и јасне сличности између права и морала. Најважнија се састоји у томе што право и морал усмеравају људско понашање ради остварења одређених вредности, „прилагођавају се спољним утицајима и променама у друштву и теже постизању потпуног обухватања и нормирања односа на непротивречан, јасан и одређен начин“.²⁰ Према том заједничком циљу, моралне норме су најближе правним и правне моралним. И једне и друге норме треба да спрече да се мудрост користи за сплетке, памет за подлост, а храброст за безобразлук.

Право се нужно ослања на морал и морал се нужно ослања на право. Због те везе блискости, може се говорити не само о „моралности права“, већ и о „правности морала“.²¹

4. УКРШТАЊЕ ПРАВА И МОРАЛА И ОБЛАСТ НЕЈЕДНАКЕ ПРАВНОСТИ МОРАЛА

Делимично подударане права и морала показује да се право и морал укрштају. То укрштање је могуће објаснити ослонцем на носећу идеју теорије симфоније која је у средњем веку коришћена за објашњење и уређење односа цркве и државе.²² По аналогiji са њом, носећа парафраза идеје теорије

¹⁹ Вид. М. Трајковић, *Право у свећу вредности*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 2012, Год. 46, бр. 1, Нови Сад 2012, 383–398.

²⁰ Ц. Раз, *Етичка у јавном домену*, Београд – Подгорица 2005, 229–230.

²¹ Д. Митровић, 373.

²² Теорија симфоније (склада између цркве и државе), први пут је одређена у шестој новели Јустинијановог *Corpus iuris civilis* 535. године, а затим општеприхваћена у целој Византији и другим православним земљама. Нарочито је успешно примењивана у средњовековној Србији за време владавине династије Немањића. Њена суштина састоји се у следећем: у међусобном односу цркве и државе постоје два крајње неприродна стања. То су *цезаро-ийализам*, када је владар врховна власт у цркви и држави, и *ийаоцезаризам*, када духовни

симфоније, овог пута за уређење односа права и морала, састојала би се у следећем: у међусобном односу права и морала постоје две крајње различите ситуације. Прва се односи на потпуно превласт државног права над друштвеним правом и моралом, због подређености норми друштвеног права и раздвајање права од морала, што је штетно. Друга се односи на потпуно спајање права и морала, боље речено на утопљеност права у морал и морала у право, што је неоствариво; реч је о химери. Због тога је најбоље је да се право и морал укрштају, попут два круга који се међусобно секу, чинећи три области: чисто правну, чисто моралну и мешовиту (правно-моралну или морално-правну).

Прву област чине чисто правне норме, без потребе за ослоном на моралне норме (нпр., техничке норме и правни стандарди, норме дефиниције итд.). Интересантно је да то не важи увек за највише правне норме (нпр., уставна начела).

Другу област заједно чине правне и моралне норме. У њој неке моралне постају правне, друге се подударају са правним нормама али због тога не постају правне већ задржавају карактер моралних норми, док се неке моралне норме не подударају са правним нормама али их подржавају. Само у овој другој области збиља долази до укрштања, преплитања и срastaња правних и моралних норми, тј. збиља се може говорити о заједничкој области права и морала. Та област је динамична у још већој мери од друге две, јер у њој правне норме подржавају моралне и моралне норме правне, и све то у једном непрестаном живом току. У супротном, дошло би до сукоба и раздвајања права од морала и морала од права.

Моралне норме пре свега постају правне њиховим *кодификовањем* (нпр., када морална норма постане писана законска норма: правна забрана убиства првобитно је била чисто морална норма, али је та правна забрана постала ригиднија од прилагодљивијих моралних норми). Очигледно је да моралне норме својим кодификовањем постају или чисто правне или, упркос кодификовању, задржавају свој морални облик и карактер поред стеченог правног облика и карактера. У том случају готово да не постоји могућност да дође до сукоба између правних и моралних норми.

Други начин је *рецеиција*, тј. преузимање моралних норми без њихове кодификације (нпр., када судија решава спор позивањем на моралну норму у случају постојања правне празнине).

Карактеристична је и ситуација која се односи на упоредно постојање правних и моралних норми у истој области правности морала. До тога долази

поглавар има и духовну и државну власт. Пошто су оба стања неприродна за цркву и државу, а штетна за друштвену заједницу, најбоље је да постоје две власти: црквена и државна, попут два круга који се међусобно секу, чинећи три области: чисто црквену, чисто државну и заједничку. Зато је најбољи онај облик државе у коме постоји симфонија (вид. Димшо Перић, *Црквено право*, Београд 1996, 165–167).

захваљујући *унификацији* и *хармонизацији*, с тим што се унификација односи на уједначавање моралних са правним нормама, а хармонизација на њихово усаглашавање, тј. на преузимање појединих решења из моралних норми и њихово коришћење у правним нормама. Тиме се додатно уклањају разлике између правних и моралних норми. Једино, сматра се да у случају постојања правних норми, такве моралне норме спадају у друштвено а не државно право. Због тога се оне понекад сусрећу у потпуном, нешто чешће у непотпуном, а најчешће у недовршеном друштвеном праву.²³ Захваљујући кодификацији, рецепцији, унификацији и хармонизацији знатно се умањује могућност сукобљавања права и морала јер сви слојеви друштвеног права треба да буду уједначени и усаглашени са односним слојевима државног права.

Трећу област чине чисто моралне норме без ослонца или везе са правним нормама. До тога долази или због тога што не постоји потреба, боље речено немогуће је а тиме и непотребно, да се односи који су предмет моралних норми (љубав, пријатељство, другарство, поштовање итд.) регулишу правним нормама, или због тога што неке правне норме прелазе у моралну област и постају чисто моралне. Када нису супротне правним, и чисто моралне норме у најширем смислу могу да подржавају право и његову примену.

5. ЗАКЉУЧАК

Потребу за постојањем нужне везе и заједничке области права и морала не треба посебно објашњавати. Довољно је рећи: када би се право потпуно одвојило од морала, тада би постало једна „разобручена сила“ која би на крају саму себе уништила. То се (нпр.) догодило са расистичким Нирнбершким законима, који нису били неморални са становишта неког другачијег морала, већ су били апсолутно изван сваког морала, дакле, били су потпуно аморални.

Будући да постоји заједничка област права и морала, то се може закључити неколико ствари о нужној вези права и морала, тј. о сростању, укрштању и међусобном подржавању правних и моралних норми:

– морал или барем осећај за моралност представља генеричко човеково својство, док то са правом није случај јер није реч о урођеном већ стеченом осећају за друштвеност који намеће цивилизованост;

– морал је обимом неупоредиво шири од права. Морал може у исто време да буде лични (аутономни) и друштвени (хетерономни), док право може да буде само друштвено (хетерономно);

– морал је најстарија врста норми, настала кад и људска бића, док то није случај са правом које је настало тек појавом државе. За постојање морала није

²³ Вид. Д. Митровић, 205–207.

нужно постојање других људи. Човек има моралне обавезе и према самом себи, а не само према другима, што није случај са правом којим се првенствено уређују друштвени односи;

– прве норме биле су моралног карактера, док је првобитно право настало знатним преузимањем моралних, па тек затим традицијских, обичајних или норми бројних друштвених организација. То потврђује и правило да су све правне норме обавезнији за односне субјекте када су подржане моралним нормама.

– право и морал заједно усмеравају људско понашање ради остварења одређених вредности, прилагођавају се спољним утицајима и променама у друштву и теже постизању потпуног обухватања и нормирања односа на непротивречан, јасан и одређен начин. Према том заједничком циљу, моралне норме су најближе правним и правне норме моралним. Колико је снажан утицај морала на право показује то да је лакше бити против правних заповести него против моралних, код којих заинтересовани субјекти иначе немају обавезу да примене санкцију већ само „могућност“ или „право да је примене“.

Поред наведених, може се закључити још неколико важних ствари о нужној вези права и морала, тј. о срастању, укрштању и међусобном подржавању правних и моралних норми:

– не постоји ниједно „својство правности“ које не садрже хетерономне моралне норме. Због тога су управо те моралне норме најближе правним нормама;

– иста својства правности нису у једнакој мери и обиму присутна у правним и моралним нормама. Зависно од степена располагања правним својствима, моралне норме се налазе у различитим слојевима државног и друштвеног права;

– у заједничку област права и морала спадају све хетерономне моралне норме којима се уређује спољашње, друштвено понашање људи са мање-више традиционалним предметом регулисања, мање-више формализованим, мерљивим, прецизно одређеним циљем да буду остварене вредности реда, мира, сигурности, правде због сапостојања људи у друштву;

– када се каже „област права и морала“, мисли се пре свега на заједничко постојање правних и моралних норми које садрже исте или сличне заповести.

– у област права и морала спадају и моралне норме које су постале правне, код којих је садржај моралне заповести постао нови садржај правне заповести али без раскидања сваке везе са моралом, због чега је њихова веза са моралом првенствено етиолошка. Такве норме се често сусрећу у највишим државним правним нормама начелног или општег карактера, које нису само правне већ и моралне.

– такође, у област права и морала спадају и оне хетерономне моралне норме које садржајем својих заповести само подржавају правне норме;

– најзад, у област права и морала спадају и оне правне норме које су изгубиле свој правни карактер и постале моралне али без раскидања сваке везе са правом, због чега је њихова веза с правом такође етиолошка;

– из области права и морала искључене су моралне норме које не подржавају правне норме и угрожавају успешно остваривање права. Подразумева се да у исту заједничку област не спадају ни чисто моралне норме без икаквих додирних тачака са правом;

– област права и морала распростире се у свим слојевима државног и друштвеног права (потпуног, непотпуног, недовршеног). Та чињеница показује не само обим распрострања, већ и значај те области. Та чињеница омогућава да се закључи како су према степену правне обавезности моралне норме троструко одређене и трослојно распоређене у поменутим врстама државног и друштвеног права, тј. да унутар опште и заједничке постоје и три посебне подобласти права и морала неједнаког степена обавезности. Укрштање и подударане права и морала најизраженије је у области недовршеног друштвеног права, јер су норме друштвеног права најближе моралним нормама;

Укратко приказано укрштање, преплитање и срастање правних и моралних норми показује још нешто: да се заједничка област распрострања права и морала може посматрати у ширем и ужем смислу – у ширем смислу, када обухвата све правне норме и све хетерономне моралне норме, а у ужем смислу, када обухвата само правне норме које подржавају моралне норме, односно само моралне норме које подржавају правне норме. Ово уже значење правности морала је прихватљивије, јер изван њега остају чисто правне норме које су морално неутралне (нпр., техничке правне норме и стандарди) и чисто моралне норме које су или изван области интересовања права (нпр., поменути односи љубави, пријатељства, другарства, поштовања итд.) или их право забрањује.

Свест о постојању заједничке области права и морала треба да постоји нарочито у случајевима када позитивистички усмерена правна пракса налаже једноставније и лакше решење – да се примењују правила која искључиво припадају писаном праву. Будући да тај циљ није могуће дословно спровести у дело, таква погрешна пракса прераста у неку врсту правног насиља које дехуманизује право и претвара га у средство инструментализованог насиља лишеног морала.

Право се нужно изопачује када се одвоји од морала, док област права и морала треба да спречи да се мудрост користи за сплетке, памет за подлост, а храброст за безобразлук.

Dragan M. Mitrović, Ph. D., Full Professor
University of Belgrade
Faculty of Law Belgrade
draganm@ius.bg.ac.rs

Gordana R. Vukadinović, Ph. D., Full Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
G. Vukadinovic@pf.uns.ac.rs

The Field of Law and Morality

Abstract: *Law and morality are not the same, but the related phenomena. The aforementioned difference requires further consideration of the characteristic teachings concerned with the relationship between law and morality. They boil down to the three main ones: teachings which completely separate law from morality, teachings which refer to the identification of law with morality and teachings which link law and morality. This last, the third teaching is the most acceptable because it acknowledges that it has to do with the phenomena which partially intersect due to the characteristic similarities despite the simultaneous existence of the characteristic differences. Owing to that intersection, law and morality create three fields (resembling the theory of the symphony in a state): pure legal, pure moral, and a mixed one (legal and moral).*

Intersecting, intertwining and growing into one of legal and moral norms show that the common field throughout which spread law and morality (the field of the legality of morality) can be viewed in a broader and narrower sense – in a broader sense when it refers to all legal norms and all heteronomous moral norms, and in a narrower sense when it refers only to the legal norms that support moral norms and moral norms that support legal norms. That narrower meaning of the legality of morality is more acceptable because outside it remain purely legal norms which are morally neutral (e. g. technical legal norms and standards) and purely moral norms which are legally irrelevant (e. g. relationships of love, friendship, comradeship, respect, etc.) or which are forbidden by law.

Keywords: *Law. – Morality. – Morality of law. – Legality of morality.*

Датум пријема рада: 07.04.2017.